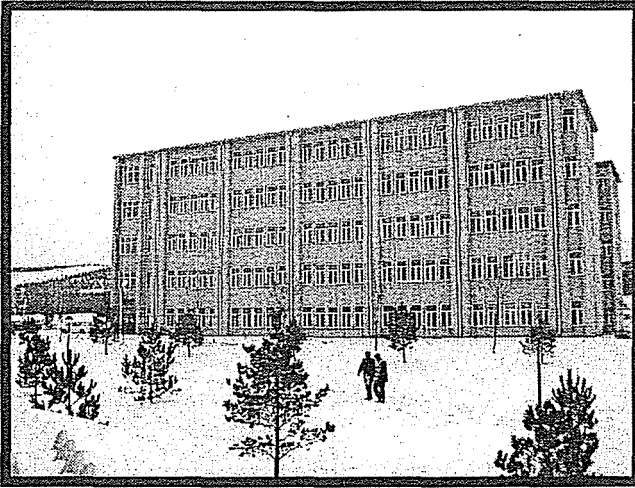
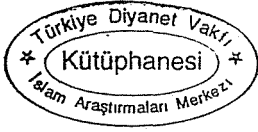

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

VI / II

sivas – 2002

KUR'AN'DA MELEKLERİN HZ. ÂDEM'E SECDESİNİN YORUMU

Hasan Keskin*

hkeskin@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Âdem, Melekler, Secde

Özet

Kur'an-ı Kerim yedi ayrı sûrede meleklerin Âdem'e secdesinden söz etmektedir. Allah bir insan yaratacağını meleklerle haber vermiş, ona şekil verip ruhundan üfleyince, meleklerden, yarattığı bu insana secde etmelerini istemiştir. Meleklerin hepsi de ona secde etmiş, ancak İblis kendisinin daha üstün olduğunu öne sürerek ona secde etmemiştir. Meleklerin Hz. Âdem'e secdesi müfessirlerimiz tarafından lügal ve terim anlamlarından hareketle yorumlanmış ve çeşitli sonuçlara varılmıştır. Ancak bize göre söz konusu secdenin şekilsel yönünden ziyâde, onun içerdiği "yüceltme, saygı sunma, selamlama" gibi anlamları öne çıkarılmalıdır

Summary

In seven different chapters, the Koran mentions about the angels bowing down to Adam. It tells that God had asked them to bow down to Adam when he created a human being from dry mud, gave him a shape and blew him from his soul. All the angels had bowed down to Adam, not so the satan. He refused to do so claiming that he was superior to him. Commentators of the Koran have scrutinized the nature of bowing down to Adam in detail as a term. They have also examined the word in terms of language meanings, and enumerated several results they have reached. However, for us, some other meanings of "bowing down" such as exaltation, reverence, salutation etc. Should be pointed out and emphasized upon rather than its formal way.

GİRİŞ

Kur'an'da Allah'ın emriyle meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiklerinden bahsedilmektedir. Ancak secdenin keyfiyeti ve secde olgusuna şer'i literatürde yüklenen anlam göz önüne alındığında, Meleklerin Hz.Âdem'e nasıl ve ne şekilde secde etmiş olabilecekleri sorunu ile karşı karşıya kalmaktayız. Aynı zamanda Kur'anî bir kavram olan 'secde'ye yüklenen farklı anlamlar da bu sorunu yoruma açık hale getirmektedir. Şeriat örfünde, *Allah için alını yere koymak* ve *Yüce Yaraticının huzurunda yerlere kapanmak* anlamına gelen secde¹ yalnızca Allah'a karşı yapılması gereken bir eylem olarak kabul edilmiş, Allah'tan başkasına yapılması ise

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Uyesi.

* Beyzâvî, Nâsîrüddin Ebû Saîd Abdullah b Omer, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, (Mecma'ut-telefâsir içersinde), İstanbul 1984. 1.104 Âlûsî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Mahmud, *Rûhü'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azim ve's seb'il-mesânî*, Beyrut 1985 | 228

yasaklanmıştır.² Hal böyle olunca karşımıza şu sorular çıkmaktadır: Meleklerin Allah'ın emriyle Âdem'e yaptıkları secdenin mâhiyet nedir? Keyfiyeti nasıldır? Âdem'e yapılan bu secde, bir ibâdet secdesi midir, yoksa Âdem'in üstünlüğünü vurgulama adına yapılan bir ta'zim gösterisi midir? Âdem'e bu secdenin yapılmasının ne gibi hikmetleri olabilir? Bu ve benzeri soruları daha da çoğaltmak mümkündür.

İşte biz bu araştırmamızda, konu ile ilgili ayetler çerçevesinde bu tür sorulara cevap bulmaya çalışacağız. Bunun için önce *secde* kavramının sözlük anlamlarını ele alacağız. Daha sonra bu kelimenin Kur'an ayetlerindeki anlamları üzerinde durarak sözlük anlamlarının kavrama nasıl yansıdığını ve meleklerin secdesinin anlatıldığı ayetlerde geçen *secde* kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

I. SECDE KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

Arapça *s c d* kökünden türemiş bir isim olan *secde* kelimesi, *itaat etme, boyun eğme, saygı gösterme, başı öne eğme, selamlama, alını yere koyma, ibadet kastyyla eğilme, teslim olma, bir kimsenin hükümrânlığı altına girme gibi anlamlara gelir.*³ Araplar, meyvesinin bolluğundan dolayı dalları yerlere eğilen hurma ağacına, '*nahletün sâcidedün*' (secde eden / sarkan hurma ağacı) derler.⁴ Yine onlar, rüzgardan dolayı yalpalayan geminin durumunu anlatırken de bu kökü kullanarak '*es-sefînetü tescüdü lir-riyâh*' (gemi rüzgar yönüne meyiletti) derler. Sahibinin binmesi için deve başını eğdiğinde yine onlar, '*secede'l-beîr*' (deve başını eğdi) ifadesini kullanırlar.⁵ Ayrıca İbn Manzûr (711/1311), *Terâ'l-ükme fihâ sücceden li'l-havâfir* (Orada tepelerin atların tırnaklarına boyun eğdiğini görürsün) beytinde geçen *sücceden* kelimesinin, boyun eğmek, *Meikün tedînü lehül-mulûkü ve tescüdü* beytinde geçen *tescüdü* fiilinin, selam vermek, selamlamak anlamına geldiğini söylemektedir.⁶ Râğîb el-İsfehânî (502/1108), *secde* kelimesinin lügatte; eğilmek, kendini küçük görmek, son derece itaatkar olmak anlamlarına geldiğini söyleyerek, söz konusu bu kelimenin Allah karşısında kendini küçük görerek (*tezellül*), O'na boyun eğip ibâdet etmeyi, kulluk yapmayı ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.⁷

Terim anlamına gelince: Kısaca *secde*, '*alını yere koymaktan ibarettir*' diye tanımlanmıştır. Hatta bunun ibadet niyetiyle olmasının da şart olmadığı söylenmiştir.⁸ Ancak yine de *secde*'nin namaz ibâdetinin bir rûknü olarak

² Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, Mısır, ty., VIII, 328; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, I, 319.

³ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh* (thk. Ahmed Abdulğaffar Attar), Beyrut 1984, II, 483; Firûzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub; *el-Kâmûsu'l-muhîr*, Beyrut 1994, s. 366; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'arab*, Beyrut 1994, III, 204-205.

⁴ Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, II, 483; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, s. 366; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, III, 204-205.

⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, III, 205.

⁶ *Lisânü'l-'arab*, III, 206.

⁷ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Dimeşk 1997, s. 396.

⁸ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Müsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıri), Beyrut 1992, s. 513; Yazır, Muhammed Hamdi, *Alfabelik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, (Yay. haz. Sitki Gülle), İstanbul 1997, IV, 350.

kavramlaştığını⁹ görmekteyiz. Buna göre secde denilince namazda alını, burnu, elleri, dizleri ve ayak uçlarını yere koyarak Allah'ın huzurunda yerlere kapanma akla gelmektedir.¹⁰ Buna göre aslında terim olarak mutlak anlamda yere kapanma anlamına gelmesine ve geniş bir anlama sahip olmasına rağmen dini literatürde secdenin namaz ibadetindeki bir rükünle özleştirildiği anlaşılmaktadır. Yani secde'nin lügatlarda yer alan anlamlarının bir bakıma terim anlamına dar bir çerçevede yansıdığı söylenebilir. Bir başka ifade ile secdenin terim anlamında bir daralmanın olduğunu, bunun da -aşağıda ele alınacağı gibi- ibadet kastı ile akıl ve irâde sahibi varlıkların Allah'tan başkası önünde secde etmelerinin, tevhit inancı açısından bir takım problemler doğuracağı endişesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan *secde* kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına bir göz atmak, çalışmamızın ana eksenini oluşturan Meleklerin Hz. Âdem'e secdelerinin nasıl ve ne şekilde olduğu sorusuna vereceğimiz cevap açısından da önem taşımaktadır.

II. S-C-D KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN KUR'ANDAKİ ANLAMLARI

Secde kelimesinin kendisinden türetildiği *s c d* kökü, Kur'an'da türevleriyle (fiil, ism-i fâil, ism-i mekan, mastar) birlikte doksan beş yerde geçmektedir.¹¹ Söz konusu ayetlere bakıldığında *s c d* kökü ve türevlerinin birbirine yakın, ama farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. Sözgelimi kelimenin kullanıldığı ayetlerde secde eyleminin öznesi, kimi zaman gök ve yer cisimleri, kimi zaman melekler, kimi zaman da insanlar olmaktadır. Kendisine secde edilen ise, çoğu zaman Yüce Allah, bazen de Allah'ın dışındaki varlıklardır. Henüz ibadet olarak namazın ve namazın bir parçası olan secdenin tam olarak oluşmadığı ilk dönemlerde inen ayette¹² geçen secde, Allah'a baş kaldıran kimseye uymaksızın ve yalnızca Yüce Yararıcıya boyun eğerek, O'na yaklaşmayı sağlayan bir teslimiyet göstergesi anlamında kullanılmıştır.

Dâmeğânî(478/1085)¹³ ve Fîruzâbâdî (817/1414)¹⁴, bazı ayetlere dayanarak Kur'an'da *s c d* kökünün, dua ve namaz¹⁵, peygamberler¹⁶, boyun eğip teslim olma¹⁷, rüku'a varma¹⁸ ve namaz secdesi¹⁹ gibi beş anlamda kullanıldığını söylemektedirler. Ancak konu derinlemesine incelendiğinde *secde* sözcüğünün bu beş anlamla sınırlandırılmayacağı anlaşılmaktadır. Bizim tespitlerimize göre *s c d* kökü ve türevleri Kur'an'da genellikle şu anlamlarda kullanılmaktadır:

⁹ İsfehânî, *Müfredât*, s. 397.

¹⁰ Merginânî, Burhâneddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *el-Hidâye şerhü Bidâyeti'l-mübtedî*, yy., ty., I,50.

¹¹ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, İstanbul 1982. s c d maddesi.

¹² Alak, 96/19.

¹³ Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân (İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, (thk. Abdülaziz Seyyid el-Ehl), Beyrut 1985, s.230-231.

¹⁴ Bkz.Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru zevî'l-temyîz fi letâifi Kitâbi'l-Azîz* (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut, ty, III,189-190.

¹⁵ Ömek:"Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de, sabah akşam, ister istemez sadece Allah'a secde ederler (yescüdü)." Ra'd,13/ 15.

¹⁶ Ömek: "Senin secde edenler(sâcîdîn) -peygamberler- arasında bulunduğunu ve (ibadet için) kalktığını gören, güçlü ve merhametli olan Allah'a güven. Doğrusu O işitir ve bilir." Şuarâ, 26/217-220.

¹⁷ Ömek: "Bitkiler ve ağaçlar O'nun buyruğuna boyun eğeler (yescüdân)." Rahmân,55/6.

¹⁸ Ömek: "(İsrâilîoğullanna:) Şu şehre girin, orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyein, secde ederek (sücceden) kapısından girin.."Bakara,2/58.

¹⁹ Ömek: "Sakin ona uyma; sen secde et (yescüd). Rabbine yaklaş." Atak,96/19.

A. Allah'a İtaat Etmek, Emrine Boyun Eğmek

Kur'an'da, kainatta bulunan her şeyin (*insanlar, melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar; bunların gölgeleri v.s.*) isteyerek ya da istemeyerek Allah'a secde ettiklerinden söz edilmektedir. Bu ayetlerde geçen secdenin²⁰, Allah'ın emrine boyun eğmek, O'nun iradesine teslim olmak ve O'nun hükümranlığını kabullenmek anlamında olduğu görülmektedir. Bundan dolayı müfessirlerimiz de genelde bu ayetlerde geçen *secde*'yi itaat etmek, boyun eğmek anlamında yorumlamışlardır.²¹ Göklerin Allah'a secde ve itaat edişi üzerine "*Risâle fi'l-ibâne 'an sucûdi'l-cirmi'l-aksâ*" adlı bir risâle²² te'lif eden el-Kindî (252/868)'nin, "O halde gezegenler söz konusu olunca, secdeye, aminin emrine itaat etme anlamının dışında başka bir anlam verme imkanı kalmıyor."²³ şeklindeki sözünün bu konuda söylenenlerin bir özeti olduğu söylenebilir.

B. Saygı Göstermek, Saygı İle Selamlamak

Meleklerin Hz.Âdem'e²⁴ ve kardeşlerinin Hz.Yusuf'a secdelerinden²⁵ söz eden ayetlerde geçen *secde* kavramına verilen anlamlardan birisi de, selamlamak ve saygı göstermektir.

C. Allah'a İbadet Maksadıyla Boyun Eğmek ve Alın Yere Koymak

Yukarıda da işaret edildiği gibi bu anlam, aynı zamanda *secde*'nin terim anlamıdır. Kavramımızın bu anlam doğrultusunda terimleşmiş olması, ilk bakışta *secde* kavramının Kur'an'da daha çok bu anlamda kullanılmış olmasından²⁶ kaynaklandığı izlenimini vermektedir.

D. Eğilmek, Baş Eğmek; Alçak Gönüllü Olmak; Saygılı Olmak

İsrail oğullarının Beyt-i makdis'e girmelerini emreden, '*udhulû'l-bâbe sücceden'* -kapıdan secde ederek girin²⁷- ayetindeki (*sücceden*) lafzına, müfessirlerin büyük çoğunluğu eğilerek, baş eğerek, alçak gönüllü (mütevâzi) bir halde ve saygılı olarak gibi anlamlar vermişlerdir.²⁸

E. Namaz Kılınan Yer

²⁰ Bkz.Ra'd,13/15; Nahl,16/48-49; Hac,22/18; Rahmân,55/ 6.

²¹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîrû garîbî'l-Kur'ân* (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Beyrut 1978, s. 226, 243; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l - ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Beyrut, ty., III,8; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1965, IX,302; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*, Kahire 1980, II,508; Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, Beyrut, ty., XX, 42-43; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3100, 3390; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü'l-telefîsîr*, Beyrut 1981, II, 77, 128, 285; Mevdûdî, *Telhîmü'l-Kur'ân*, (trc.Komisyon), İstanbul 1991, II,515, III,31; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, VI,17.

²² Bu risâle, "Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Edişi Üzerine" başlığı adı altında dilimize aktarılmış ve diğer risâleleri ile birlikte yayınlanmıştır. Bkz. el-Kindî, Ya'kub b. İshak, *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 1994, s.114-126.

²³ el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, s.114 -115.

²⁴ Bkz.Bakara,2/34; A'râf,7/11; Hicr,15/28-33; İsra,17/61; Kehf,18/50; Tâhâ,20/116; Sâd, 38/72-73.

²⁵ Bkz.Yusuf,12/4,100.

²⁶ Örnekler için bkz. Âl-i İmrân, 3/43; Hicr,15/98; Hac, 22/77; Furkân, 25/60; Fetih, 48/29; Necm, 53/26.

²⁷ Bakara, 2/58; Nisâ, 4/154; Arâf, 7/161.

²⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s.396-397; İbn Kesir, *Tefsîr*, I,98; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,362; Mevdûdî, *Telhîmü'l-Kur'ân*, I,79.

Kur'an'da toplam yirmi sekiz yerde ism-i mekan formu ile geçen *mescid* ve *mesâcid* kelimeleri bu anlamdadır.²⁹

Kur'an-ı Kerim'de secde kavramına verilen bu anlamların, lügatta bu kelimeye verilen anlamlarla da yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.³⁰

III. KUR'AN-I KERİM'DE YER ALAN SECDE ÇEŞİTLERİ

Kur'an-ı Kerim'de geçen secde kavramının yüklendiği anlamları bu şekilde özetlerken, Kur'an'da secdelerinden bahsedilen varlıklar göz önüne alınmak suretiyle de bir anlam sınıflandırılmasına gidilebileceği düşüncesinden hareketle, varlıkların yapmış olduğu secdenin iki grupta değerlendirildiğini görmekteyiz.³¹ Bu gruplandırma aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de yer alan secde çeşitlerini oluşturmaktadır. O halde Kur'an-ı Kerim'de yer alan secde çeşitlerini aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz.

A. Zorunlu Secde (Teshîrî Secde)

Bu grupta yer alan varlıkların secdesi, irâdesiz ve zorunlu olarak yapılan bir secdedir. Bitkilerin, hayvanların, dağların, gölgelerin, gök cisimlerinin Allah'a secde etmelerinden bahseden ayetlerde³², söz konusu cemâdât, nebatât ve hayvanâtın bizim anladığımız anlamda dilsel suskunluklarına rağmen, bizzat varlıklarıyla gerçeği haykırdıkları ve yaratılış gayelerine uygun hareket ettikleri vurgulanmaktadır.³³ Allah bu ayetlerde maddî âlemde fizikî boyutları ile yer alan söz konusu varlıkların, bunun ötesinde bir metafizik boyutlarının da olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir ki, secde onların bu hallerinin bir ifadesidir.

Meseleye bir başka açıdan bakan müfessirler, ayetlerde geçen secdeyi, bu varlıkların yaratılış gayelerine uygun hareket etmeleri olarak anlamışlar³⁴ ve bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: 'Göklerde ve yerde her ne (her kim) varsa Allah'a secde eder' ibaresi her mahlûkun her halukârda O'nun fizikî kanunlarına boyun eğip, itaat etmek zorunda oluşu anlamındadır.³⁵ Sözelimi güneş ve ayın doğup batmaları onların secdeleridir.³⁶ Cisimlerin gölgelerinin secdesi ise, kulluğun sembolik bir ifadesi olarak onların yerde sürünmesi ve Allah'a boyun eğmesi,³⁷ cisimler ile ışık arasında konulan ilahî yasalara uymasıdır.³⁸

Bu değerlendirmelerden öyle anlaşılıyor ki, eşyanın secdesi, iradesiz ve bilinçsiz bir tarzda ve yalnızca Allah'ın tabiatta koymuş olduğu yasalara boyun eğme olarak gerçekleşen şuursuz bir eylem şeklinde anlaşılmıştır. Halbuki burada eşyanın, Allah'ın hükümranlığını kabul ettiğini ifade etmede, şuurlu varlıklar için kullanılan

²⁹ Örnekler için bkz. Bakara, 2/114, 144, 149, 150,187; Mâide, 5/2; A'râf, 7/29.

³⁰ Bkz. İşler, Emrullah, "Secde Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu", *İslâmiyât*, I, 1998, sayı: 3, s.105-114.

³¹ İsfehâni, *Müfredât*, s.396-397.

³² Ra'd,13/15; Nahl,16/48-49; Hac,22/18; Rahmân,55/6.

³³ İsfehâni, *Müfredât*, s.396-397.

³⁴ Sâbüni, *Saffetü't-tefâsîr*, II, 77, 128, 285.

³⁵ Mevdüdi, *Telhimü'l-Kur'an*, II,515.

³⁶ Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân'an te'vili âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1980, XVII, 97.

³⁷ Mevdüdi, *Telhimü'l-Kur'an*, III, 31; Sâbüni, *Saffetü't-tefâsîr*, II, 128.

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3100.

secde kelimesinin özellikle zikredilmesi oldukça anlamlı gözükmektedir. Bununla akıl sahibi insanların Allah'a secde etmeye çok daha layık olduklarına işaret edilmiş olabileceği gibi, insanların secdesi kadar olmasa bile eşyanın secdesinde de, onlara has bir bilinç ve iradenin söz konusu olabileceğine ilişkin bir ip ucu yakalamak da mümkündür. Elbette insan ve cin dışındaki varlıkların bilinçlerinin ve iradelerinin olabileceğini söylemek, onların tıpkı insanlar gibi iradeli varlıklar olduğu anlamında algılanmamalıdır. Sadece yapılan eylemin yani secdenin önemi vurgulanırken cansızlar için de canlılara ait formlar kullanılmıştır. Zira bazı ayetlerde cansız dediğimiz varlıkların secdesi (*Güneş ve ayın (hareketleri) bir hesap iledir. Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler* .³⁹ayetinde ifade edildiği gibi) ve diğer bazı hareketleri (örneğin kuşların⁴⁰ ve karıncaların konuşması⁴¹ vb. gibi) anlatılırken, akıl sahipleri (*zevî'l-ukûl*) için kullanılan formların kullanılması da⁴² bu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen söz konusu varlıkların tesbihleri de bu şekilde değerlendirilmiştir.⁴³

B. İsteğe Bağlı Olarak Yapılan (İhtiyârî) Secde

Râğib el-İsfehânî (502/1108), zorunlu (*teshîrî*) secdenin karşıtı olarak ihtiyârî secdeyi zikretmiş ve bunun yalnızca insana has olduğunu söylemişse de⁴⁴ meleklerin ve cinlerin secdelerini de bu grupta değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bu konuyu ele alırken öncelikle söz konusu varlıkların iradelerindeki farklılığı vurgulamamız gerekecektir. Bu üç grup canlının yaratıldıkları şey ve fizikî yapılarındaki farklılık, onları irâde bakımından da birbirlerinden farklı kılmıştır. Gece gündüz Yüce Allah'ı hamd ile tesbih eden,⁴⁵ emrolundukları şeyleri eksiksiz yapan⁴⁶ meleklerin de Rablerinden korkan varlıklar olması⁴⁷ ve Allah'ın yeryüzünde bir halife yaratması konusunda fikirlerini serdetmiş olmaları⁴⁸ onların bütünüyle iradesiz varlıklar olmadığını anlatmaya yeterlidir.

Diğer taraftan Allah'ın emirlerini yerine getirip getirmeme yönünden cinlerin irade sahibi varlıklar olduğu bilinen bir husustur. Çünkü Kur'an onların da insanlar gibi şuur ve irade sahibi varlıklar olduklarını⁴⁹, Allah'a karşı sorumlu tutulduklarını ve

³⁹ Rahmân, 55/5-6.

⁴⁰ Bkz. Neml, 27/16, 22-26.

⁴¹ Bkz. Neml, 27/18.

⁴² Örnek: Hz.Yusuf, rüyasında yıldızların, güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini gördüğünü anlatırken *sâcîdîn* ifadesini kullanmıştır. Bkz. Yusuf,10/4. Yine gök cisimlerinin kendi yörüngelerinde yüzmeleri anlatılırken (*yüsebbihûn*) ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Enbiya, 21/33; Yâsîn, 36/ 40.

⁴³ Râzî (606/1209), insanların dışındaki varlıkların tesbihinin, onların çeşitli hallerinin, Allah'ın birliğine, O'na uygun olmayan bir takım sıfatlardan münezzeh olduğuna ve kudretinin büyüklüğüne delâlet etmesi olduğunu söylemektedir. bkz. *et-Tefsîru'l-kebir*, XX, 218.

⁴⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, s, 328.

⁴⁵ Bkz.Bakara, 2/30; Nahl,16/50; Enbiyâ, 21/19.

⁴⁶ Bkz.Nahl,16/50; Tahrim, 66/6.

⁴⁷ Bkz.Nahl,16/50.

⁴⁸ Bkz.Bakara, 2/30-31.

⁴⁹ Bkz.Kehf,18/50; Rahmân, 55/39; Cin,72/ 2,11.

yalnızca O'na kulluk için yaratıldıklarını⁵⁰, onların arasında da inanan ve inanmayanların bulunduğunu haber vermektedir.⁵¹

İnsanlar ve cinlerin öncelikli eylemi olan ihtiyârî secdenin, melekler tarafından da yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece onlar, Allah'ın hükümranlılığı karşısında boyun eğmiş ve O'na ibadet etmişlerdir. Bu anlamda ihtiyârî secde, inananların inanmayanlardan ayrıldıkları en temel noktalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan bu çalışmamızda asıl üzerinde duracağımız meleklerin bir eylemi olan secdenin bu kategoride yer alması, konunun takip edeceği seyir açısından da önem taşımaktadır.

IV. MELEKLERİN HZ. ÂDEM'E SECDESİ

Kuran'da Meleklerin Hz.Âdem'e secdesi, yedi ayrı sûrede anlatılmaktadır. Konunun anlatıldığı ayetleri, yer aldıkları sûrelerin indiriliş sırasına uygun olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

*"Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti: ' Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.' Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın! Derken bütün melekler topluca secde ettiler. Ancak İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kafirlerden oldu.'*⁵²

*"Andolsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı.'*⁵³

*"Hani meleklerle, "Âdem'e secde edin!" demiştik de, Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblis hariç. O, bundan kaçındı.'*⁵⁴

*"Hani meleklerle, "Âdem'e secde edin!" demiştik, İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis: "Hiç ben, çamur halinde yarattığın bir kimseye secde eder miyim!" demişti.'*⁵⁵

*"Hani Rabbin meleklerle: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secdeye kapanın! demişti. Bunun üzerine bütün melekler hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Allah:) Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi.(İblis:) Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi.'*⁵⁶

*"Hani biz meleklerle: Âdem'e secde edin, demiştik de İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlendendi. Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir değişimdir!"*⁵⁷

⁵⁰ Bkz.Zâriyât, 51/56; Fussilet, 41/25; Ahkâf, 46/18.

⁵¹ Bkz.En'âm, 6/130; Cin,72/2,4,11,13.

⁵² Sâd, 38/71-74.

⁵³ A'râf, 7/11.

⁵⁴ Tâhâ, 20/116.

⁵⁵ İsrâ, 17/61.

⁵⁶ Hicr,15/28-33.

⁵⁷ Kehf ,18/50.

"Hani Biz meleklerle, 'Âdem'e secde edin (üscüdû)' demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler (secedû), o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu."⁵⁸

Meallerini sıraladığımız bu ayetleri ana hatlarıyla bir değerlendirmeye tabi tutmamız, konuyu bütün olarak görmemize katkı sağlayacaktır. Bu sebeple söz konusu ayetlerin yalın ifadelerinden anlaşıldığına göre, Allah meleklerden Hz.Âdem'e secde etmelerini istemiş, onlar da hiçbir itirazda bulunmaksızın bu emri yerine getirmişlerdir. Yine bu ayetlerden Hicr ve Sâd sûrelerindeki ifadelerde⁵⁹, meleklerin secde ile emrolundukları kimse için, Âdem ismi zikredilmemiş, bunun yerine *beşer* ifadesi kullanılmış; Bakara, A'râf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde⁶⁰ ise açıkça Âdem ismine yer verilmiştir. Yine Hicr ve Sâd sûrelerindeki ayetlerde meleklerden secde etmeleri istenen kişiye *ruh üfürülmesinden* söz edilirken, diğer sûrelerdeki ayetlerde bu konudan söz edilmemektedir. Buna göre, kendisine secde edilmesi istenen kişinin Âdem, Âdem'in ise, biçim verilmek suretiyle yaratılışı tamamlanan, kendisine ruh üflenene, böylece beden ve ruh birlikteliği ile tam ve şuurlu bir varlık olan insan olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmemizde asıl problem olarak üzerinde durulması gereken sorularımızı da şu şekilde sıralayabiliriz:

a- Melekler ne zaman secde ile emrolundular? Bu secde emri Âdem'in yaratılışından ve ruhunun üflenmesinden önce mi, yoksa sonra mıdır? Söz konusu bu emir melekler tarafından ne zaman yerine getirildi?

b- Secde emri meleklerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kapsamaktadır? Meleklerin hepsi bu secdeye iştirak etmişler midir? Meleklerin secdesi aynı anda mı, yoksa farklı zamanlarda mı gerçekleşmiştir?

c- Secde emri yalnızca Hz. Âdem'in şahsıyla mı sınırlıdır, yoksa Hz.Âdem orada insan nev'ini mi temsil etmektedir?

d- Bu ayetlerde anlatılan secdenin mâhiyeti nedir? Bu secdeden maksat şeriat örfünde bilinen ibadet secdesi gibi bir secde midir? Yoksa sözlük anlamlarında yer alan bir selamlama veya saygı ile eğilme yahut itaat etme şeklinde bir secde midir? Bu secde ile Hz.Yusuf'a yapılan secde arasında ne gibi bir benzerlik vardır?

e- Bu secdenin hikmeti nedir?

A. Meleklerin Hz. Âdem'e Yapmakla Emrolundukları ve Gerçekleştirdikleri Secdenin Zamanı

"Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti: ' Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.' Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın! Derken bütün melekler topluca secde ettiler. Ancak İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kafirlerden oldu."⁶¹ "Hani Rabbin meleklerle: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secdeye kapanın! demişti. Bunun üzerine bütün melekler hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Allah:) Ey İblis! Secde edenlerle beraber

⁵⁸ Bakara, 2/34.

⁵⁹ Hicr, 15/28-33; Sâd, 38/71-74.

⁶⁰ Bakara, 2/34; A'râf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116.

⁶¹ Sâd, 38/71-74.

olmayışının sebebi nedir? dedi. (İblis:) Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi.⁶² mealindeki ayetlerde Allah Hz.Âdem'i yaratmadan önce meleklere, kuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan bir beşer yaratacağını, söz konusu beşerin yaratılma, biçimlendirilme ve rûh üfürülme işlemleri tamamlandığında ona secde etmelerini, emrettiğini haber vermektedir. Bu ayetlerden meleklere bir beşere (Âdem'e) secde etmelerine dâir verilen emrin, beşerin yaratılışından, şekil verilmesinden ve rûh üfürülmesinden önce olduğu anlaşılmalıdır.⁶³ ise de buradaki emrin şarta bağlı bir emir olarak anlaşılması gerekir.⁶⁴ Ancak "Andolsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı."⁶⁵ mealindeki ayette ise söz konusu olan secde emrinin beşerin yaratılıp şekil verilmesinden sonra olduğu anlaşılmalıdır.⁶⁶ Görüldüğü üzere burada asıl problem, bu iki ayet grubunda iki ayrı secde emrinin farklı zamanları ifade etmesinde düğümlenmektedir. Söz konusu iki ayet arasında çelişki gibi gözükten durumun, müfessirlerimizin bu konudaki asıl ihtilaf noktasını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bu sebeple cevabı aranması gereken husus, secde emrinin ne zaman verildiği sorusu olacağı için, bu konuda söylenenlere kısaca bir göz atmamız uygun olacaktır.

Başta Râzî (606/1209) olmak üzere bir kısım müfessirlere göre secde emri, Âdem'in yaratılışından ve ona şekil verilmesinden öncedir.⁶⁷ Onlar bu görüşlerine "Hani Rabbin meleklere şöyle demişti: 'Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.' Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın!"⁶⁸ mealindeki ayeti delil getirmektedirler. Râzî ayette geçen "ve lakad haleknâküm sümme savvernâküm" (Andolsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik.) kısmından sonra gelen "Sümme kulnâ li'l-melâiketi-scüdü li Âdeme" (Sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik.) lafzında yer alan sümme' kelimesinin terâhî manasını ifade ettiğini; dolayısıyla bu ayetin zahirinin, meleklere secde etmelerine dâir verilen emrin, Âdem'in yaratılışından ve ona şekil verilmesinden sonra olmasını gerekli kıldığını; ancak durumun hiç de böyle olmadığını söylemektedir.⁶⁹ Ona göre bu ayetin ifade ettiği anlam şudur: "Biz sizi yarattık, sonra size sûret verdik. Sonra da size haber veriyoruz ki, biz meleklere Âdem'e secde edin! diye emrettik..." Binaenaleyh bu atıf, bir haber vermenin başka bir haber verme üzerine tertib edildiğini ifade etmekte olup, haber verilen şeyin, durumu bildirilen başka bir şey üzerine tertibini ifade etmez...⁷⁰

⁶² Hicr, 15/28-33.

⁶³ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, II,212; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, Beyrut 1992, I,247; Şenkitî, Muhammed, *Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'âni*, Beyrut 1995, I,33.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,320.

⁶⁵ A'râf, 7/11.

⁶⁶ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, XIV,29.

⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, II,212; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, I,247; Şenkitî, *Edvâü'l-beyân*, I,33.

⁶⁸ Sâd, 38/71-72.

⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, XIV,29. Ayrıca bkz. Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medânikü'l-Tenzil ve hakâiku'l-te'vîl*, (*Mecma'ut- tefâsîr içerisinde*), İstanbul 1984, II,526.

⁷⁰ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, XIV,29.

İkinci grubu oluşturan müfessirlere göre ise, meleklerle secde emri, Âdem'e isimlerin öğretilmesinden sonradır.⁷¹ Onlara göre Âdem yaratılıp şekil verildikten sonra kendisine isimler öğretilmiş, daha sonra da meleklerle Âdem'e secde etmeleri emredilmiştir.

İçlerinde çağdaş müfessirlerimizden Elmalılı M.Hamdî Yazır(ö.1941)'ın da yer aldığı üçüncü grupta yer alanlar ise meleklerle secde emrinin, birisi şarta bağlı olarak yaratılmadan önce, diğeri de sonuçlandırma ile ilgili olarak yaratılıştan sonra olmak üzere iki defa olduğunu; ancak secdenin ikinci emirden sonra gerçekleştiğini söylemektedirler.⁷² Bu görüşte olanlarla birinci grupta yer alanlar arasında secdenin ilk emirle olduğu notasında bir benzerlik olmasına rağmen, ikinci grupta yer alanlar ilk secdeden bahsetmemek suretiyle bunlardan ayrılmaktadırlar.Yine birinci grubun, ikinci secde emrini kabul etmeyerek ikinci ve üçüncü gruptan ayrıldığı görülmektedir. Üçüncü gruptakilerin paralelinde görüş belirten İsmail Yakıt ise, bunlardan farklı olarak verilen secde emrini, tekvinî ve teşriî diye iki kısma ayırarak incelemektedir.⁷³

Bu anlatılanlardan yola çıkarak, Meleklerin Hz. Âdem'e secdelerinin, Âdem'in yaratılması, ona biçim verilmesi ve ruh üflenmesinden sonra⁷⁴ verilen ilk secde emrine bağlı olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü Hicr,15/28-29; Sâd, 38/71-72. ayetlerinin zahirinden bu anlaşılmaktadır. Bazı müfessirlerin Hicr,15/28-29; Sâd, 38/71-72. ayetlerindeki takibiyye için gelen *fa* harfinin yaratılış, biçim verme ve ruh üflenmesinin hemen ardından secde emrinin yerine getirilmesini gerekli kıldığını söylemeleri⁷⁵ de bunu teyit etmektedir.

Bu konunun anlatıldığı diğer ayetlerde yer alan secde emirleri⁷⁶ ise, verilen bu emrin yerine getirildiğinin haber verilmesi şeklinde anlaşılabilir gibi, şartlar tahakkuk ettiği zaman emrin de tahakkuk etmesi ya da verilen emrin tekrarlandığı şeklinde de anlaşılabilir.

Râzî, buradaki *fa* harfinin takibiyye (*fâ-ı takibiyye*) için olmasından hareketle, secdenin ruh üflenmesinden hemen sonra, isimlerin Âdem'e öğretilmesinden⁷⁷ ise önce gerçekleştiği görüşünde dir⁷⁸. Allah'ın melekleri imtihan etmesini⁷⁹ ve isimlerin Âdem'e öğretilmesini, ona ruh üflenmesi safhasında değerlendiren Elmalılı ise, secdenin, yaratılışın tamamlanıp ruh üflenmesi

⁷¹ Beyzâvi, *Envârü'l-tenzil*, I,104; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-kadir* (thk.Abdurrahman Umeyre), yy. 1994, I,126; Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, VIII,329; Kâsimî, Muhammed Cemaleddin, *Mehâsinü't-te'vil*, yy.ty., II,101; Sâys, Muhammed Ali ve arkadaşları, *Tefsiru âyâtü'l-ahkâm* (thk. Hasan es-Semmâci), Dimeşk 1994, I,60.

⁷² Bkz. Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-'Imâdi, *Irşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, ty. 1,89, III,215; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîl*, I,247; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, I,126; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,320-321.

⁷³ Kur'an'da meleklerin secdesini konu edinen ayetleri, secde edilmesi emredilen kimsede için "beşer" lafzının kullanıldığı ve "Âdem" isminin sarîh olarak zikredildiği olmak üzere iki grupta müteala eden İsmail Yakıt, bu temel farklılığın, biri tekvinî, diğeri de teşriî olmak üzere iki secde emrinin olduğunu gösterdiğini iddia eder.Ona göre insan türüne verilen akıl (ruhun üflenmesi) karşısında yapılan secde, tekvinî, Âdem'e öğretilen ilmin önünde yapılan secde ise teşriî secdedir. Bkz. Yakıt, İsmail, "Kur'an'da Hz. Âdem", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 6, Isparta, s.8.

⁷⁴ Taberî, *Câmi'ul-beyân*,VIII,96.

⁷⁵ Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, XIX,182.

⁷⁶ Bakara, 2/34; A'râf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116.

⁷⁷ Bkz. Bakara,2/31.

⁷⁸ Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, II,212.

⁷⁹ Bkz. Bakara,2/31.

safhasından sonra, isimlerin öğretilmesini müteakip, Âdem'in ruh ve bedeni ile tam ve şuurlu bir insan olmasından sonra gerçekleştiğini söylemektedir.⁸⁰

Her ne kadar Râzî, buradaki *fa* harfinin takibiye için olmasından hareketle secdenin ruh üflenmesinden hemen sonra ve isimlerin öğretilmesinden önce olduğunu söylese de⁸¹, secdenin Âdem'in ruh ve bedenen tam ve şuurlu bir insan olmasından sonra gerçekleştiğini⁸² düşünmek Âdem'in ayette belirtilen isimlerin öğretilmesi⁸³ ve hilafet⁸⁴ fonksiyonu ile daha mütenâsip gözükmetedir.⁸⁵

B. Meleklerin Hepsinin Hz. Âdem'e Secde Edip Etmediği

Meleklerin Hz.Âdem'e secde etmelerini konu alan tüm ayetlerde⁸⁶ *melâike* (melekler) kelimesinin çoğul olarak gelmesi ve özellikle Hicr, 15/30 ve Sâd, 38/73 ayetlerinde (*fesecede'l-melâiketü küllühüm ecmaûn*) "*Derken bütün melekler topluca secde ettiler.*" te'kid ifadesi olarak yer alan *küllühüm* (meleklerin tamamı) ve *ecmaûn* (toplucu) kelimelerinin kullanılması, söz konusu secdenin bütün melekler tarafından yapıldığını göstermektedir.⁸⁷ Alimlerin büyük çoğunluğu da bu görüştedir.⁸⁸ Peş peşe gelen bu te'kid ifadeleri meleklerin bir kısmının secde etmemiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi, meleklerin tamamının aynı anda, bir defada ve topluca secde ettikleri anlamını daha da pekiştirmektedir.⁸⁹

Gazzâlî (505/1111), Râzî (606/1209), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240), Mevdûdî (ö.1979) gibi bir grup alim⁹⁰ Hz. Âdem'e secde eden meleklerin yalnızca yeryüzü melekleri olduğu, bir kısım meleklerin veya gökteki meleklerin ise Âdem'e secde ile emrolunmadığı görüşündedir.⁹¹ Bu alimlerden Gazzâlî, Âdem'e secde eden meleklerin, insan cinsinin koruyucusu olan yer melekleri olduğunu, gökyüzü meleklerinin ise Hz. Âdem'e secde etmediğini belirtmektedir.⁹² Râzî de konu ile ilgili ayetlerde geçen *melâike* (melekler) kelimesinin zahirinin bütün melekleri kapsadığını, ancak "*Şüphesiz yok ki Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten asla kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve Yalnız O'na secde ederler.*" mealindeki A'râf, 7/206. ayette yer alan "*Yalnız O'na secde ederler.*" kısmının hasır ifade ettiğini ve söz konusu ayette belirtilen meleklerin yalnızca Allah'a secde ettiklerine delalet ettiğini

⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,320-321.

⁸¹ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, II,212.

⁸² A'râf, 7/11.

⁸³ Bkz. Bakara,2/31.

⁸⁴ Bkz. Bakara,2/30.

⁸⁵ Reşit Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, VIII, 329.

⁸⁶ Bakara, 2/34; A'râf, 7/11-12; Hicr,15/28-33; İsrâ, 17/61; Tâhâ, 20/116; Kehf, 18/50; Sâd, 88/71-74.

⁸⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 118-119; Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimü't-tenzil* (*Tefsîrû'l-Beğavî*), (İthk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harîş), Riyad 1993, I,81; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, III,561; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'aklî's-selîm*, V, 75, 226, VII, 236. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 45. Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, II, 103.

⁸⁸ Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, II, 102.

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III,382; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, XIX,182; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, III, 561; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'aklî's-selîm* V,75,VII,236; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 45. Mehmet Vehbî, *Hülâsâtü'l-beyân*, İstanbul 1969, XV,4822.

⁹⁰ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, Beyrut 1990, s.11; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, XIX,182; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 64; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III,323.

⁹¹ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, XIX,182.

⁹² Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, s.11.

belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre, söz konusu ayette belirtilen meleklerin Allah'tan başka bir varlığa yani Hz.Âdem'e secde etmeleri söz konusu değildir. Buna göre bir kısım melekler secde ile emrolunmamıştır.⁹³ Râzî sözünü ettiği A'râf, 7/206. ayetten hareketle gökteki meleklerin secde ile emrolunan melekler arasında yer almadığını söylemektedir.⁹⁴ Ancak Râzî, tefsirinin bir başka yerinde "Onlar (o melekler) yalnız Allah'a secde ederler."⁹⁵ ile "Derken bütün melekler topluca Âdem'e secde ettiler."⁹⁶ mealindeki ayetlerin nasıl bağdaştırılacağını -zira bu ayetlerin ilkinde, meleklerin Allah'tan başkasına secde etmedikleri anlatılırken, ikincisinde onların Âdem'e secde ettikleri anlatılmaktadır.- açıklarken yukarıdaki görüşünden farklı olarak şunları söylemektedir: "Ayetteki 'Onlar (o melekler) yalnız Allah'a secde ederler.'⁹⁷ ifadesi, meleklerin Allah'tan başkasına secde etmediklerini anlatır. Bu da, umûmî bir ifadedir. Ama, "Derken bütün melekler topluca Âdem'e secde ettiler."⁹⁸ ayeti, hâs bir ifadedir. Hâs ifade, nazar-ı itibara alınma bakımından umumî olan ifadeye göre önceliklidir."⁹⁹ Burada Râzî'nin yer yüzü ve gök yüzü melekleri diye bir ayırımı gitmediği görülmektedir. Râzî her ne kadar yukarıda bir kısım melâikenin Âdem'e secde etmediğinden söz etse de, buradaki ifadesinden, meleklerin tamamının secde ettiğini farklı bir izahla ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu arada Âlûsî (1270/1854)'nin, Hz.Âdem'e secde eden meleklerin yalnızca yeryüzü melekleri olduğunu savunanların görüşlerini isabetli bulmayarak reddettiğini belirtmeliyiz.¹⁰⁰ Reşit Rızâ (1323/1905) ise secde eden meleklerle ilgili farklı bir yaklaşım ortaya koyarak, 'Hz.Âdem ve soyunun emrine verilen melekler, Allah'ın yasalarını yönetmekte olan arz melekleri olduğu yorumunda bulunmaktadır.'¹⁰¹ demektedir. Süleyman Ateş'in konu ile ilgili değerlendirmesi ise şöyledir: "Kanaatimize göre Hz. Âdem'e secde eden melekler, Allah'ın yeryüzüne hakim kıldığı tabiat kuvvetleridir. Tabiat kuvvetleri, insanın hizmetine verilmiş, insan, akıl gücüyle onlara hakim olmuştur."¹⁰² Ateş'in bu görüşünün "Hz. Âdem'e secde etmeleri emrolunan melekler, bitkisel ve hissî-hareketsel hayvanî güçlerdir. Çünkü bu kuvvetler, insan bedeninde rûh cevherinin hizmetçileridir. Secde etmeyen İblîs ise, akıl cevherine karşı gelen, vehmî kuvvettir" şeklinde ifade edilen ve bir kısım Sûfiyyeye ait olan görüşle¹⁰³ paralellik arz ettiği dikkat çekmektedir. Ancak kanaatimizce bu yaklaşımlar pek de isabetli değildir. Zira Âdem'e secde eden melekleri, meleğe verilen gerçek ve yaygın

⁹³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, XIX,182.

⁹⁴ Râzî tefsirinin bir yerinde ise "Burada Âdem'e secde etmeleri emredilenler, gök meleklerinin tamamı, yahut bir kısmı, yahut da yeryüzü melekleridir." şeklinde farklı ihtimaller içeren bir ifadeye yer vermektedir.Râzî'nin buradaki ifadelerinden de meleklerin tamamının değil de bir kısmının bu secde ile emrolunduğu anlaşılmaktadır.bkz. Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, XIX,182.

⁹⁵ A'râf, 7/206.

⁹⁶ Hicr,15/30; Sâd,38/73.

⁹⁷ A'râf, 7/206.

⁹⁸ Hicr,15/30; Sâd,38/73.

⁹⁹ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, XV,110.

¹⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 36.

¹⁰¹ *Tefsîrû'l-menâr*, VIII,332.

¹⁰² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I,136, III,323, VII,497.

¹⁰³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, XXVI, 228.

anlama (nûrânî bir varlık) ¹⁰⁴ hamletmeyip, "tabiat kuvvêtleri" anlamında değerlendirmek oldukça zorlama bir yorumdur. ¹⁰⁵

C. Meleklerin Secdesinin Hz Âdem'in Şahsında İnsan Nev'ine Yapılıp Yapılmadığı

Allah insanoğluna bahşettiği nimetleri sayarken, bunlar arasında meleklerin Âdem'e secde etmelerine de yer vermektedir. A'râf sûresinin 10 ve 11. ayetlerinde bu husus açıkça yer almaktadır. Söz konusu ayetlerin mealleri şu şekildedir: "Andolsun ki (ey insanlar), sizi yeryüzüne gerçekten (bolluk içinde) biz yerleştirdik ve size orada geçiminizi sağlayacak şeyler verdik. (Hal böyleyken) ne kadar az şükrediyorsunuz! Evet gerçekten de sizi yarattık, sonra size biçim verdik ve sonra da meleklerle "Âdem'in önünde secde edin!" dedik. Bunun üzerine, İblis'in dışında, onlar(in hepsi) secde ettiler. (Bir tek) o secde edenlerin arasında yer almadı." Burada görüldüğü üzere hitap insanların tümünü içermektedir. ¹⁰⁶ Bu durum söz konusu secdenin, sadece Hz.Âdem'in şahsı ile sınırlı olmayıp, insanlığın babası kabul edilen Hz.Âdem'in şahsında bütün insan cinsini kapsadığının bir işaretidir. ¹⁰⁷ Aynı doğrultuda görüş belirten Muhammed Esed (ö.1992) de, ayetteki anlatılan Âdem isminin, tüm insan soyunu simgelediğini söylemektedir. ¹⁰⁸ Ayrıca konu ile ilgili ayetlerde yer alan *beşer* lafzının cins ifade edebileceği göz önünde bulundurulduğunda da, bu secdenin Âdem'in şahsı ile sınırlı kalmayıp, insan cinsini kapsadığı sonucuna ulaşılabilir.

D. Hz. Âdem'e Yapılan Secdenin Mahiyet ve Keyfiyeti

Müfessirlerimiz meleklerin Hz.Âdem'e secdelerinin tıpkı kardeşlerinin, Yusuf'a yaptıkları secde ¹⁰⁹ gibi ibadet kastı taşımadığı üzerinde ittifak etmekle ¹¹⁰ birlikte, onların bu secdelerinin keyfiyeti ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. ¹¹¹ Müfessirlerin bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür.

1. Meleklerin secdesinin yere kapanmak sûretiyle gerçekleştiği görüşü.

Bu görüşte olanların, *secdenin* terim anlamını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu görüş sahiplerine göre, *secdeden* ilk anlaşılan, onun yaygın olarak bilinen terim anlamıdır. Dolayısıyla secde, öncelikle bu anlama hamledilmelidir. Yine

¹⁰⁴ Meleklerin mâhiyeti hakkında bilgi için bkz. Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan*, İstanbul 1998, s. 24-28; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 301-306.

¹⁰⁵ Müsa Cârullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, (Yayına haz. Musa Bilgiz), Ankara 2001, s.28-29.

¹⁰⁶ Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, VIII,328; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2129.

¹⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2129; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meâl-Tefsir* (trc.Cahit Köytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, II, 518,572.

¹⁰⁸ Bkz. *Kur'an Mesajı*, I, 12.

¹⁰⁹ Yusuf, 13/100.

¹¹⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, (yazma), Hacı Selim Ağa Kıp. No. 40.vr.9/b; Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, II,212; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, I,247; Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, I,265, VIII,328; Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, II,101.

¹¹¹ Bkz. Taberî, *Câmi'ul-beyân*, I,266, V,514; Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, I,194; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I,363; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 319.

bu görüşü savunanlardan bir kısmına göre, Hicr¹¹² ve Sâd¹¹³ sûrelerinde yer alan '*Fekaû lehû sâcidin*' ifâdesi, secdenin tam ve fiziksel olarak yani yere kapanmak suretiyle gerçekleşmiş olduğunun delilidir.¹¹⁴ Ancak söz konusu ifadenin bu konuda delil olamayacağı da belirtilmiştir.¹¹⁵

Secdenin keyfiyetinin yere kapanma olduğunu benimseyen bu görüş sahipleri, onun ne anlama geldiği hususunda ise farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

a- Melekler bu secde ile, Âdem'e saygı gösterisinde bulunmuşlardır. Ali b. Ebî Talib (40/661) İbn Abbas (68/687-88), İbn Mesud (32/652-53), söz konusu secdenin, tıpkı ailesinin Yusuf'a secdeleri gibi selamlama secdesi olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁶ Bu görüş sahiplerine göre söz konusu bu selamlama secdesi terim anlamında olup, alını yere koymak suretiyle gerçekleşmiştir.¹¹⁷ Katâde (118/736)'den nakledilen: Cenab-ı Hakkın '*Ve onun için secdelere kapandılar*'¹¹⁸ mealindeki ayeti hakkında 'o zaman insanların birbirlerine karşı selamı, secde etmek şeklindeydi'¹¹⁹ ifadesinden de bu anlaşılmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre Âdem'e yapılan secde, aynı zamanda emrini yerine getirme bakımından Allah'a itaattir. Bu görüş Cumhûrun görüşü olarak bilinmektedir.¹²⁰

b. Melekler Hz. Âdem'i kiblegâh edinerek secdeye kapanmışlardır. Allah'a secde etmek maksadıyla Kâbe'nin kiblegâh sayılıp, oraya yönelmek sûretiyle secdeye kapanma gibi melekler de Âdem'i kiblegâh edip Allah'a secde etmişlerdir.¹²¹ Bundan maksat Kâbe'ye secde etmek değil, aslında Yüce Allah'a secde etmektir. Bir kısım kaynaklarda bu görüş Mu'tezile'ye nispet edilmektedir.¹²²

Bu görüş şu şekilde eleştirilmiştir: Arapça'da kibleye yönelme eylemi anlatılırken, '*Sallaytü li'l-Ka'be*' denilmeyip, '*Salleytü ile'l-Ka'be*' denilmiş ve *ilâ* harfi cerri kullanılmıştır. Oysa Âdem'e secde anlatılırken hep *lam* harfi cerri kullanılmıştır. Yani, (*Üscüdû Li Âdeme*) denilmiştir. Dolayısıyla Âdem'in kiblegâh edinilmesi görüşü, Arapça gramerine uygun düşmemektedir.¹²³ Ayrıca bu görüşü eleştirenlerin diğer bir itirazı da şudur: Bu secde eğer Âdem'in zatına değil de, o kiblegâh edinilerek Allah'a yapılan bir secde olsaydı, İblis'in buna karşı çıkması ve karşı çıkarken de kendisinin Âdem'den üstün olduğunu söylemesi mantıklı olmazdı.¹²⁴

¹¹² Hicr,15/29.

¹¹³ Sâd,38/73.

¹¹⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz* (thk.Abdüsselâm Abdüssäfi Muhammed),Beyrut 1993.1,247.

¹¹⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1,247.

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 1,293; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl*, 1,247; Reşit Rızâ, *Tefsiri'l-menâr*, VIII,329.

¹¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl*, 1,247

¹¹⁸ Yusuf, 13/100.

¹¹⁹ Râzî, *et-Tefsiri'l-kebir*, II,212.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 1,293; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl*,1,247; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*,I, 126.

¹²¹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, I,81; Râzî, *et-Tefsiri'l-kebir*, II,212; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, I,126.

¹²² Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, II, 102.

¹²³ Râzî, *et-Tefsiri'l-kebir*, I, 212; Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, II, 102. Hulmâniler, Allah'ın Âdem'e hulul ettiğini ileri sürerek, meleklerin bu yüzden Âdem'e secde ettiklerini, asil hedefin Allah olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz. Bağdadî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne'l-firâk*, (thk.M.Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1990,s.259; Erdem Mustafa, *Hz. Âdem*, Ankara 1993. s, 139.

¹²⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, I, 104; Âlûsî, *Rühu'l-meânî* I, 228.

2. Meleklerin secdesinin yere kapanma şeklinde gerçekleşmediği görüşü

Bu görüşte olanların, *secde* kelimesinin lügat anlamlarını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Buna göre, onların konuya yaklaşımlarını şöylece özetleyebiliriz:

a. Meleklerin secdesi terim anlamında olmayıp, lügavî anlamda, boyun eğmek, alçak gönüllü olmak, itaat etmek, Âdem'in üstünlüğünü kabul etmek anlamındadır.¹²⁵ Râzî, secdenin keyfiyetinin alını yere koymak şeklinde yaygınlık kazandığından hareketle bu görüşü isabetli bulmamaktadır.¹²⁶

b. Yapılan secde tam bir secde olmayıp başı hafif bir şekilde eğmek ve saygı ile selamlamak biçiminde gerçekleşmiştir. Bu secde, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, baş eğerek saygı ile selamlama göstergesi olarak kendisine yaptıkları secde gibidir.¹²⁷ Bu görüşte olanlar, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, onun huzurunda eğildiklerini, ancak yere kapanmadıklarını kabul etmektedirler.

3. Meleklerin secdesinin sembolik bir secde olduğu görüşü

Bu görüşü seslendirenlerden Mevdûdî (ö.1979), söz konusu *secdeyi* 'bu, yer yüzünü ve tüm evrenin yer yüzü ile ilgili bölümünü yöneten meleklerin, insana baş eğip itaat etmesinin sembolik bir ifadesi' diye yorumlamaktadır. Ona göre bu secdenin, Allah'ın izin verdiği ve yapılmasına müsaade ettiği tüm işlerde meleklerin insanlara yardım etmeleri, Allah'ın müdahale edilmesini istediği durumlarda da müdahale etmelerini ifade eden bir anlam taşımaları muhtemeldir.¹²⁸ Süleyman Ateş'in de buna yakın bir görüşe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şu kadar var ki Ateş bunu, 'Tabiat kuvvetleri ve ruhânî melekler, hilafet sırrından dolayı Âdem'e secde etmiş, ona boyun eğmişlerdir. İnsanoğlu, doğa güçlerini, zekasıyla kendisine boyun eğdirip hizmet ettirmiştir'¹²⁹ şeklinde farklı bir üslupla dile getirmiştir.

Görüldüğü üzere müfessirler meleklerin Âdem'e secdesini, terim ve lügat anlamlarından hareket ederek değerlendirmişlerdir. Bu secdenin terim anlamı olan *alını yere koymak* şeklinde gerçekleştiğini savunan müfessirler, örfte ve şeriatte secde etmekten anlaşılanın tıpkı namazdaki secde gibi alını yere koymak olduğu ve kelimelerde asolanın onu yaygın ve bilinen anlamlarına hamletmenin gerekliliği düşüncesinden hareket etmişlerdir.

Meleklerin Âdem'e secdesinin sembolik olduğu tezini savunanlar, secde kelimesinin "*boyun eğmek, itaat etmek, üstünlüğü kabul etmek, başı hafif bir şekilde öne eğmek ve saygı ile selamlamak*" şeklindeki lügat anlamı ve Allah'tan başkasına secde yapmanın câiz ve mümkün olmadığı düşüncesinden yola çıkmışlardır. Bu secdenin sembolik değil de *boyun eğmek ve saygıyla selamlamak* şeklinde fiili olarak gerçekleştiğini savunanlar da bu iki gerekçeye dayanmaktadırlar.

¹²⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, II,212; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, I,293; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, I, 126. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 228.

¹²⁶ Bkz. Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, II, 212.

¹²⁷ Bkz. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I,81; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 62.

¹²⁸ Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 64.

¹²⁹ Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, I, 170.

Bizim bu konuya yaklaşımımız ise şöyledir: Melekler bizim göremediğimiz gaybî ve latîf varlıklardır. Onların secdelerinin şeklini bizim kavramamız zordur. Bu anlamda söz konusu secde, terim anlamında gerçekleşmiş olabileceği gibi, lügavî anlamda veya daha farklı bir şekilde de gerçekleşmiş olabilir. Bizim böyle bir şeyi tespit imkanımız yoktur. Bu konuda Hz. Peygamberin herhangi bir açıklamasına da rastlamamaktayız. Allah, meleklerin Âdem'in şahsında, *insana saygı sunma, onu yüceltme ve selamlamalarını* bize, daha iyi kavrayabilmemiz için, zihnimizde *saygı gösterme, yüceltme ve itaatın* en yüksek şekli sayılan "secde" formunda anlatmaktadır. Bu sebeple burada meleklerin secdesinin şekilselliği değil de onun içerdiği anlam öne çıkarılmalıdır. Bize göre bu olay, Allah'ın emri gereği meleklerin, Âdem'in şahsında, *insana saygı sunma, onu yüceltme ve selamlamalarıdır*. Bu sebeple burada özellikle belirtilmesi gerekli olan husus şudur: Melekler, latîf varlıklar olduğundan nasıl secde etmeleri mümkün ise öylece Allah'a emrine uyararak ve Âdem'in üstünlüğünü tescil etmek için secde yapmışlardır.

Ayrıca meleklerin Âdem'e secdesinin, sembolik olduğu görüşünü savunanların işârî bir takım yorumların etkisinde kaldıkları izlenimini edindiğimizi de burada belirtmeliyiz.¹³⁰

Meleklerin Âdem'e secdesi ile ilgili değerlendirmelerini isabetli bulduğumuz Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1941)'in şu yaklaşımına burada yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

"Aslında lügatta secde, son derece tevazu ile alçalıp baş eğmektir ki kibrin tam zıddıdır. Şer'an da alını yere koymaktır ki, ta'zim ve itaat etmenin(inkiyad) en yüksek şeklidir. Ve ondan daha özeldir. Şer'î mânâsında ibadet kastını ilave etmeye lüzum yoktur. Çünkü secdenin ibadet olması için niyet şart ise de, secde olması için şart değildir. Bununla beraber lügavî ve şer'î her secde de bir alçalma, ta'zim ve itaat vardır. Bunun için Allah'tan başkasına secde etmek dinî bakımdan küfürdür. Ve secde fiilî bir ta'zim ve itaat etme olduğu cihetle, yalnız kalbî olan itaat hakkında mecaz olur. Acaba meleklerin secdesi hangisidir? Kur'an'a ait kelimeleri şer'î mânâsına hamletmek gerekir. Melekler cismânî şekilde de görülebileceklerinden "alın koyma" (*vaz-ı cephe*) manası mümkündür. Bununla beraber meleklerin secdesini kendi hakikatleri ile uygun olarak düşünmek ve hilafet gereği Âdem'e ilahî emirle bir fiilî tasdik halinde kabul etmek daha uygundur. Bu ise Âdem'e bir saygı gösterme olmakla beraber bizzat Allah'a bir ibadettir. Bununla melekler ilâhî hükümlerin yerine getirilmesi bakımından Âdem'e hilafet mertebesine uygun bir şekilde hizmet ve yardıma memur edilmiş ve bir ahde (söz verme) bağlanmış demek olur. O halde melekler, Âdem'e bizzat boyun eğmiş değil (müsahhar), fakat halifelüğünden dolayı ona hizmet edeceklerdir. Ve her halde asıl mabud, yüce yaratıcıdır. Hasılı bu secde Âdem'e bir ibadet değildir."¹³¹

¹³⁰ Bkz. Ateş; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 497.

¹³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 318-319. (sadeleştirilerek)

E. Meleklerin Hz Âdem'e Secde Etmelerindeki Hikmet

Yüce Yaraticının en güzel bir biçimde yaratıp kendi ruhundan üflediği ve yeryüzünde halife kıldığı Hz. Âdem ve onun şahsında temsil edilen insan şerefli bir varlıktır. Onun bu değeri, üstlendiği misyonunun da önemini göstermektedir.

Allah Teâlâ'nın tüm emirlerini itirazsız olarak yerine getiren Melekler, Âdem'e secde etmekle onun ütünlüğünü tescil etmişler ve bu saygılarını da insanoğlunun yararları doğrultusunda bir takım işleri üstlenerek sergilemişlerdir. Genel olarak insanlığın hayatını sürdürmesine imkan tanıyan tabiat olaylarının belli bir düzen içerisinde yürümesini sağlamak, özel olarak da insanları korumak işinde; onları iyi ve güzele yönlendirmede; onların yapıp ettiklerini kayıt altına alma ve benzeri pek çok konuda melekler üzerlerine düşeni hakkıyla yapmaktadırlar.

Âdem'e secde emrini veren Yüce Allah'tır, dolayısıyla bu emri yerine getirmekle bizzat Allah Teâlâ'ya ibadet edilmiştir.

Âdem'e saygı gösterisi olarak, başka bir ritüelin değil de özellikle 'secde'nin istenmesi, secde ibadetinin önemini ve saygı gösterisindeki yerini ortaya koymaktadır. Bu yüzden secde, kulun Rabbine en yakın olduğu eylem olarak nitelendirilmiştir.

Allah'ın emrini yerine getirmediği için de İblis, küfredenlerden olmuştur. İblis'in küfrü, secde emrinin Yüce Allah'ın emri olduğunu ve O'nun tüm yaptıklarında ve emirlerinde sayısız hikmetler bulunduğunu bildiği halde, sırf inat, kibir ve kıskançlığından ötürü secdeye varmamış olmasından dolayıdır. Buna göre secdenin, meleklerle İblisin denemeleri için olduğu ve imtihan hikmetine mebni olarak emredildiği anlaşılmaktadır.¹³²

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın meleklerle, yer yüzünde halife olarak yaratacağı Âdem'e secde etmelerini emrettiğine dair ayetlerden ve bu ayetlerin bir arada değerlendirilmesinden ortaya çıkan hususları şu şekilde özetleyebiliriz.

1- Bu secde emri, meleklerle Hz. Âdem yaratılmadan önce haber olarak verilmiş, Âdem'in yaratılması tamamlanıp ruh üflenmesinden ve meleklerden üstün olduğunu gösteren isimlerin öğretilmesinden sonra tüm melekler tarafından topluca ve aynı anda gerçekleştirilmiştir.

2- Âdem'e secde emrini veren ayetlerde geçen *lam* harf-i ceri, meleklerin bizzat Âdem'in şahsına secde ile emrolduklarını gösterir. Bu emri veren Allah olduğu için yapılan secde, aynı zamanda Allah'a itaattir. Bu emri yerine getirmeyen İblis, meleklerden ayrılarak Allah'a karşı gelenlerden olmuştur.

4- Bu secde ibâdet secdesi anlamında değildir. Allah'tan başkasına yapılması emredilen secde yüceltme ve selamlama anlamındadır.

3- Söz konusu secde, terim anlamında gerçekleşmiş olabileceği gibi, lügavî anlamda veya daha farklı bir şekilde de gerçekleşmiş olabilir. Bizim böyle bir şeyi tespit imkanımız yoktur. Hakikatini tam olarak bilemediğimiz varlıklar olan melekler aynı zamanda fiziksel bir anlam da taşıyan secdeyi kendi varlıklarıyla mütenâsip bir tarzda yerine getirmişlerdir. Ancak burada meleklerin secdesinin şekilselliği değil de

¹³² Taberî, *Câmi'ul-beyân*, VIII,96; Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, VIII, 329-330.

onun içerdiği anlam öne çıkarılmalıdır. O da Allah'ın emri gereği meleklerin, Âdem'in şahsında, insana saygı sunma, onu yüceltme ve selamlamalarıdır. Allah, meleklerin Âdem'e secdesini, saygı gösterme, yüceltme ve itaatın en yüksek şekli sayılan *secde* kavramıyla bize anlatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBÂKİ**, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, İstanbul 1982.
- ÂLÜSİ**, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Mahmud, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's- seb'il-mesânî*, Beyrut 1985. (*Rûhu'l-meânî*).
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, ty.
_____, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- BAĞDÂDÎ**, Abdülkâhîr, *el-Fark beyne'l-firâk*, (thk.M.Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1990.
- BEĞAVÎ**, Ebü Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimü't-tenzil (Tefsirü'l-Beğavî)*, (thk.Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damiriyeye, Süleyman Müslim el-Hariş), Riyad 1993.
- BEYZÂVÎ**, Nasîrüddin Ebü Sâid Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, (*Mecma'ut-tefâsîr içerisinde*), İstanbul 1984. (*Envâru't-tenzil*)
- CÂRULLAH**, Mûsa, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler* (yayına haz. Musa Bilgiz), Ankara 2001.
- CEBECİ**, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan*, İstanbul 1998.
- CEVHERİ**, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh* (thk. Ahmed Abdulğaffâr Attar), Beyrut 1984.
- DÂMEĞÂNÎ**, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân (Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm)* (thk. Abdülaziz Seyyid el-Ehl), Beyrut 1985.
- EBÜ HAYYÂN**, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, Beyrut 1992.
- EBÜ'L-BEKÂ**, Eyyüb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (thk. Adnân Derviş, Muhammed Mısıri), Beyrut 1992.
- EBU'S-SUÛD**, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'i Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut, ty. (*İrşâdü'l-'akli's-selîm*).
- ERDEM**, Mustafa, *Hz. Âdem*, Ankara 1993.
- ESED**, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meâl-Tefsir*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1996. (*Kur'an Mesajı*)
- FİRÜZÂBÂDÎ**, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru zevi't- temyiz fi letâifi Kitâbi'l-'Aziz* (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut, ty. (*Besâir*)
_____, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, Beyrut 1994.
- GAZZÂLÎ**, Ebü Hâmid Muhammed, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, Beyrut 1990.
- İBN ATİYYE**, Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz* (thk.Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1993. (*el-Muharrerü'l-vecîz*)
- İŞLER, EMRULLAH**, "Secde Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu", *İslâmiyât*, I, sayı: 3, Ankara 1998.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-azîm*, Kahire 1980. (*Tefsir*)
- İBN KUTEYBE**, Abdullah b.Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsirü garîbi'l-Kur'ân* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakar) Beyrut 1978.
- İBN MANZÛR**, Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-'arab*, Beyrut 1994.
- MEHMED** Vehbi, *Hülâsâtü'l-beyân fi tefsiri'l Kur'ân*, İstanbul 1966.
- KÂSİMÎ**, Muhammed Cemaleddin, *Mehâsinü't-te'vil*, yy.ty.
- KURTUBÎ**, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1965.
- el-KİNDÎ**, Ya'kub b.Ishak, *Felsefi Risâleler* (trc.Mahmut Kaya), İstanbul 1994,
- MÂTURİDÎ**, Ebü Mansûr, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, (yazma), Hacı Selim Ağa Ktp. No. 40.
- MERĞİNÂNÎ**, Burhâneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebü Bekir, *el-Hidâye şerhü Bidâyeti'l-mübtedi*, yy. ty.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (trc. Komisyon), İstanbul, 1991.
- NESEFÎ**, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, (*Mecma'ut- tefâsîr içerisinde*), İstanbul 1984. (*Medârikü't-tenzil*)
- RÂĞİB el-İSFEHÂNÎ**, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Dimeşk 1997. (*Müfredât*)
- RÂZÎ**, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-kebîr*, (Mefâtihu'l-ğayb), Beyrut, ty.
- REŞİT RIZÂ**, *Tefsirü'l-menâr*, Mısır, ty.

SÄBÜNİ, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefäsîr*, İstanbul, 1981.

SÄYİS, Muhammed Ali ve arkadaşları, *Tefsîru âyâtü'l-ahkâm* (thk. Hasan es-Semmâci), Dimeşk 1994.

ŞEVKÂNİ, *Fethü'l-kadîr*, (thk. Abdurrahman Umeyre), yy., 1994.

ŞENKİTİ, Muhammed, *Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'âni*, Beyrut 1995. (*Edvâü'l-beyân*)

TABERİ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'ul-beyân'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Beyrût. 1980. (*Câmi'ul-beyân*)

YAKIT, İsmail, "Kur'an'da Hz. Âdem", *S. D. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl:1999, Sayı:6, Isparta,

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.

_____, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, (Yay. haz. Sıtkı Güllü), İstanbul 1997.

ZEMAŞERİ, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l - ekâvil fî vücûhi't- te'vîl*, Beyrut, ty. (*el-Keşşâf*)